

РОЗДІЛ 4. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Гончарук Валерій Петрович
Салтовський Олександр Іванович

Етнічне й соціальне в поглядах М. Драгоманова та його вплив на формування національної ідентичності

УДК 929:17.053.3(=161ю2) Драгоманов М.
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-6.19>

Гончарук Валерій Петрович
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вулиця Володимирська, 60,
Київ, Україна

Салтовський Олександр Іванович
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вулиця Володимирська, 60,
Київ, Україна

Стаття присвячена аналізу особливостей трактування проблеми соціального та етнічного складників національної ідентичності українців в політичній теорії видатного вченого і громадського діяча Михайла Драгоманова, чії ідеї справили потужний вплив на політичний дискурс не лише в тогочасних Україні та Росії, але на всьому Європейському континенті. Для розкриття поставленої проблеми в даній розвідці розглядаються питання трактування мислителем такої специфічної риси українського народу, як втрата політичної еліти та безелітний стан суспільства, лібералізму як основи його соціально-політичної теорії, вплив його поглядів на характер і результати Української революції 1917–1921 рр. Розкривається також визначення вченим аналізу історії народу як основи для розробки проектів майбутнього країни. Для М. Драгоманова є неприйнятними будь-які прояви національної виключності, спроби розв'язання «українського питання» поза рамками соціальної емансипації перш за все працюючих прошарків суспільства. Наголошується, що для мислителя саме освічені прошарки українського суспільства, інтелігенція мали стати провідниками прогресивних ідей соціального і національного звільнення, національної ідентичності. Звертається увага на те, що для М. Драгоманова ідея етнічного націоналізму є неприпустимою для поневолених народів на етапі їх боротьби проти насильства та обмежень за національною ознакою з боку еліти політично пануючих націй. Водночас національна держава не є для мислителя метою українського руху, оскільки його розуміння сенсу світового політичного процесу передбачає перехід людства до бездержавного існування і можливість забезпечення національно-культурних потреб індивідів без обов'язкового здобуття всіма народами державної самостійності. Драгоманівські ідеї про соціальний та етнічний компоненти національної самоідентифікації мали значний вплив на формування модерної української нації, позиції політичних провідників Української Народної Республіки та викликали жваві дискусії при оцінці її наслідків та причин поразки.

Ключові слова: М. Драгоманов, етнічне, соціальне, національна ідентичність, народ.

Вступ. На початку ХХІ століття Україна все ще знаходиться в пошуках відповіді на питання національної самоідентифікації. Початок російсько-української війни суттєво прискорив процеси кристалізації національної ідентичності в суспільстві, одночасно «піднявши градус» громадського дискурсу, й виніс його поза межі обговорення зацікавленими науковцями програм політичних партій в маси громадянства й соціальні мережі.

Одночасно варто зазначити, що дискусії про національну ідентичність ведуться серед українців вже кілька століть, то затихаючи, то загострюючись залежно від обставин історії.

Одним з яскравої когорти громадських і політичних діячів, ідеї якого мали суттєвий вплив на процеси пошуку національної ідентичності українцями, є Михайло Драгоманов (1841–1895) – видатний вчений, публіцист, активний учасник європейського наукового й політичного дискурсу кінця ХІХ ст.

Результати. Задачу вирішення питання про емансипацію українців у всіх сферах суспільного життя мислитель пов'язував з позицією патріотич-

них представників освічених прошарків суспільства. Долучення української інтелігенції до справи визволення народних мас М. Драгоманов вважав одним із головних завдань своєї громадської та наукової роботи.

При цьому мислитель виходив з історичного факту втрати українським суспільством політичної, економічної, а також майже повної втрати науково-творчої еліти. Безелітність українців імпонувала М. Драгоманову тим, що таке суспільство, на його думку, було більш придатним до ідей соціальної справедливості, вільного розвитку особистості, гарантування її прав і свобод. Однак він прекрасно розумів, що без провідної верстви освічених провідників масі самі по собі добитись реалізації омріяного ним суспільного ідеалу не зможуть.

М. Драгоманов висуває досить жорсткі вимоги до української інтелігенції, вимагаючи від неї жертовності в ім'я майбутнього народу до якого вона належить: «Письменний Українець, по більшій часті працює на кого вгодно, тільки не для своєї України й її мужицтва. А з другого боку, здавна звикли усякі чужі люде хазяйнувати на Україні

не знаючи її, не звертаючи уваги на те, як треба обертатись з Українцями, не кажучи вже про тих, котрі тільки й думають, як би поживитись з України, нічого доброго для неї не роблячи. От через те ці люде між письменними Українцями, котрі не хочуть, щоб все де далі більше Україна й її мужицтво тратило свої сили, мусять заректись не йти з України, мусять упертись на тому, що кожний чоловік, вийшовши з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українському – єсть видаток з української мужицької скарбівні, видаток, котрий при теперішніх порядках не звернеться в неї нізвідки» [1, с. 125].

Один із соратників мислителя, а в подальшому його критик І. Франко, відзначаючи вплив драгоманівської пропаганди на українську освічену молодь, наголошував: «Це не більше не менше, як пропаганда саме ідеї національної окремішності України, необхідності, щоб українська інтелігенція служила українському народові саме своєю інтелігентністю, тобто своїм розумом, наукою. Цією однією ідеєю проникнуті всі його праці видані в Києві, Львові, Відні, Женеві, Флоренції, Парижі, Петербурзі, Москві» [2, с. 446].

Розробка проектів майбутнього нації, вважав М. Драгоманов, повинна спиратися на ґрунтовний аналіз її історії, що сформувала не лише обставини, а й традиції мислення, реакції суспільства на ті чи інші події й виклики. Особливості формування української нації привели вченого до думки про те, що в ній не виробилась в достатній мірі національна гордість народу, пов'язана з мрією про самостійне державне існування. Більше того, для українців є характерним доволі негативне ставлення до держави як засобу залагодження суспільних суперечностей, особливо своєї і «заслуга» в цьому української інтелігенції є далеко не останньою: «В Україні якось не звикли дуже захвалювати усе своє, старосвітське, через те, що як недавно було тут щось подібне до власного царства та панства, то нікому було привчити українців пишатись своєю славою. Одну недовгу хвилину, як було тільки знов почали пізнавати освічені українці свою старовину, у 30-40 роки цього століття, горстка людей прокричала про славу козацької України, але зараз же знайшла в ній плями, і тепер, коли хто хоче пізнати ті плями, пізнає їх найскорше з вчених праць українців...» [3, с. 562].

На це ж звертає увагу й один із лідерів української національної революції 1917–1921 рр. С. Петлюра. Аналізуючи працю М. Драгоманова «Чудацькі думки про українську національну справу», він наголошував, що автор акцентував увагу на те, що для українців є традиційним поєднання державного нігілізму із гіпертрофованим почуттям національної гордості, що заважало формування та здійсненню реальної політики

соціального та національного звільнення. «Провідна думка книжки – боротьба проти національної виключності, що її культивувало українське суспільство, і з'ясування питання про культурні запозичення з російської літератури з метою успішного політичного і культурного розвитку українців» [4, с. 316]. І далі: «Визнаючи історичні причини, що показують сумне явище української дійсності, він, однак, значну частину провини за нього перекладає на самих українців, докоряючи їм, децю перебільшено, бездіяльність, недостатню рухливість, брак активної ініціативи і широких громадсько-наукових інтересів» [4, с. 318].

Для М. Драгоманова сам принцип національної виключності, формування в українській колективній свідомості ідеї неприйняття людей за етнічною ознакою, навіть тих, що належали до пануючих над українцями народів, було неприйнятним у творенні майбутнього України. Піднімаючи питання формування національної самоідентифікації в статті «Неправда – не просвіта», він писав: «Москалі такі ж люди, як і другі, як і ми. Всі народи – москалі, поляки чи русини – мають і своє зле, і своє добре в натурі, і зле більше виходить від малої освіти, ніж з натури народів, і через те, нам усім – і русинам, і москалям, і полякам, замість того, щоби ворогувати, треба освічатись і добувати і укупі волі, то тоді й усякі причини до незгоди щезнуть. Навчати іншому наш народ – значить навчати його не по правді або й просто наражатись на сміх, бо такі ж наші люди й самі можуть і пізнавати москалів, і діставати до рук московські книжки, чи подобається це кому, чи ні» [5, с. 397]. Ворогами трудящих українців, вважав вчений, є не росіяни, не поляки чи представники інших національностей, а державно-бюрократичний апарат імперії, власники фабрик і заводів, великих маєтків, що визискують працюючі маси, незалежно від їх національної приналежності.

Поряд зі спробами пропаганди української виключності не сприймав М. Драгоманов і ідею «єдиного русского народа», ігнорування національних потреб українців та інших поневолених народів імперії. Перебування України в складі Російської імперії зовсім не є періодом прилучення до набутків світового прогресу, а влучно ним охарактеризовано як «пропащий час». Сама ж ідея офіційної імперської доктрини про єдність українців і росіян є, на думку вченого, не лише одним з засобів розділити відповідальність за експлуатацію народів імперії, але й засобом закабалення України. «Та й самі ці перербурзькі самовольники і нівечники натури чоловічої ніколи не вважали нас, українців, за своїх і коли случалось, давили нас з більшою злістю, менш жаліли «безмозглих, упрямих хохлів» ніж своїх «русських» [3, с. 563].

Прагнучи до єднання експлуатованих всіх націй у спільній боротьбі за соціальне і національне

визволення народів та індивідів, за панування ідеалів загальнолюдської рівності, а не національної виключності, М. Драгоманов, одночасно, звертав увагу на те, що далеко не всі, хто використовує революційну риторику та інтернаціоналістичні гасла є в дійсності прихильником ідеї емансипації особистості.

Один з перших істориків політичної думки України Ю. Охрімович наголошував, що «критикуючи російську реакцію, Драгоманов весь час доводив, що дужим спільником цієї реакції являється сама великоруська демократія в наслідок своєї байдужості в національних справах, свого централізму та шовінізму, захованих під космополітичними фразами» [6, с. 92].

Характеризуючи російських революціонерів, М. Драгоманов відзначав, що всі вони, за винятком Бакуніна і почасті Герцена, не допускали ідеї самостійного існування України, а більшість – навіть самого існування української нації. Їхня прихильність ідеалам загальнолюдським є лише прикриттям для ідей національної виключності власного народу, для націоналізму своєї, пануючої над іншими нації.

М. Драгоманов не є принциповим прихильником чи противником етнічного націоналізму як ідеї та політичного руху. На думку вченого, його необхідно оцінювати, як і будь-які явища суспільного життя, виходячи з конкретних історичних обставин та, найголовніше, з можливих наслідків для здійснення головної мети – створення умов для емансипації кожної особистості. Мислитель вважає за необхідне відрізнати націоналізм націй пануючих, що пригнічують інші народи і націоналізм пригноблених, що борються за свободу. Націоналізм як прояв національності пригнобленого народу може стати складовою загальнолюдського прогресу.

«Національність – це прив'язаність у власному народі до того, що робить його найбільш уражаючу ознаку, значить і до того часу історії, народ імпонував другим, до того устрою, культурного і соціального, який був тогді, як нарід найменш підпадав впливлю других. Націоналізм має в собі підставу у тих інстинктах, котрі виробили у східних народів жидівство, китаїзм і т.д. От од чого націоналізм і у наші часи дуже легко зростається з воєнним духом. От од чого націоналізм у французів і німців зростається з імперіалізмом ... у італьянців ріднився з поклонами Римській імперії, а то й самому папству (неогвельфізм), у поляків і венгров – з олігархізмом, у великорусів – з царизмом і т.д. Коли нація яка попалась у неволю або стратила власну державу, то націоналізм зростається з поривами до волі, становиться більш демократичним – і це тільки й дає йому прогресивну силу в XIX в.» [7, с. 151].

Однак національні домагання не повинні заступати собою питання соціального звільнення мас,

створення необхідних умов для всебічного розвитку кожного індивіда, незалежно від його національного, расового чи соціального походження. Саме тому, вважає мислитель, українські соціалісти, підтримуючи ідею національної емансипації українців, не повинні орієнтуватись на етнічний націоналізм як ідеологію. «Хоч ми признаємо національності як очевидний факт, як результат певних природних і історичних обставин життя народного..., ми признаємо, що цей факт завжди треба мати на оці при громадській праці, а надто ми признаємо важність найвиднішої національної ознаки, народної мови як засобу морального зв'язку між людьми. Ми признаємо не тільки право живих груп людей, в тім числі й національних, на автономію, а й безмірні користі, які виносять люди від такої автономії. Тільки ми не можемо шукати собі провідних думок для громадської праці культурної, політичної і соціальної в почуттях і інтересах національних, бо інакше ми б заплутались в усяких суб'єктивностях, в лісі історичних традицій і т.д. Ми шукаємо таких провідних і контрольних думок в наукових виводах і інтересах інтернаціональних, вселюдських. Через те, кажучи коротко, ми відкидаємо не національності, а націоналізм, а надто такий, котрий сам себе виразно протиставляє людськості, або космополітизму; ми не признаємо примусових думок і почуть, котрі видаються за національні, ніяких обов'язкових історично-національних святощів, а надто ненависті до других національностей» [8, с. 455–456].

Вважаючи, що все людство знаходиться на етапі світового переходу до встановлення справедливого соціального й політичного ладу з пріоритетом загальнолюдських ідеалів над національними, М. Драгоманов робить висновок: «Звівши докупи всі ці приклади, як італьянські, так і німецькі, правдолюбива людина мусить прийти до того, що сама по собі думка про національність не може довести людей до волі й правди для всіх і навіть не може дати ради для впорядкування навіть державних справ. Треба пошукати чогось іншого, такого, щоб стало вище над усіма національностями та й мирило їх, коли вони підуть одна проти одної. Треба шукати всесвітньої правди, котра б була спільною всім національностям» [9, с. 469].

Один із чільних ідеологів українського радикального націоналізму Д. Донцов, через кілька десятиліть, аналізуючи вплив подібних ідей М. Драгоманова на наслідки української національної революції, відзначав: «Певно, що можна назвати заслугою Драгоманова домагання активно боротися за соціяльні потреби українського демоса, але він підпорядковував цим соціяльним інтересам інтереси того ж самого демоса як члена окремої раси і тим ослаблював його відпорну силу в тій боротьбі народів, яка шаліла в цілій Європі і яка вже тоді заповідалася і в Росії» [10].

У радянський період науковці намагалися пояснити таку позицію М. Драгоманова щодо національної української держави тим, що як науковець він був добре ознайомлений не лише з тогочасним європейським історичним процесом та політичним дискурсом, але й з особливостями розвитку інших цивілізацій, що приводило його до думки про необов'язковість окремишнього державного існування для вільного національного буття, в той час як у всій Європі ідея національної держави, необхідності самостійного державного існування набирала сили. Український дослідник творчої спадщини М. Драгоманова В. Довгич звертає увагу на те, що вчений, працюючи в Київському університеті викладав, історію таких поліетнічних країн, як Індія, вчення китайських мислителів Конфуція та Лаодзи. «На підставі аналізу величезного матеріалу з історії античного Риму, стародавнього Сходу, середньовічної і новочасної Європи, Русі-України М. Драгоманов дійшов такого висновку. Народ може не мати власної мононаціональної, унітарної держави, але вільно розвиватись за умови забезпечення, крім прав особи, і його прав як етносу» [11, с. 469].

Держава, навіть національна, власна, українська, не була для М. Драгоманова метою. І не тому, що він страждав на якісь комплекси русофільства, «вірності імперії», чи, навіть, свідомо обрану роль «троянського коня в українському русі». Вона не була вищою цінністю тому, що вчений був твердо переконаний в тому, що епоха державної організації міжлюдських відносин закінчується, і в не дуже віддаленому майбутньому її змінять інші, більш наближені до потреб та інтересів кожного індивіда форми співжиття людей.

Окрім того, серйозною перешкодою для реалізації ідей української національної держави М. Драгоманов вважав можливий спротив національних груп, що існують на території України. Вони, на думку вченого, можуть сприйняти українську державу як загрозу своїм національно-культурним правам. А от вирішення питання соціального звільнення, перехід до організації суспільного життя на засадах громадського самоврядування можуть об'єднати всіх трудящих без національної різниці: «Працюючі громади волоські, болгарські, сербські, грецькі, московські, мазурські (польські), виселки німецькі і ремісники польські і жидівські й інші, що живуть у нашій країні: вони мусять мати у всьому рівне право й однакову волю з Українцями» [12, с. 149].

Поразка спроб відродити українську державність на початку ХХ сторіччя, спроби осмислити її причини сформували цілий масив жорсткої критики ідей М. Драгоманова щодо принципів національної ідентичності та способів її реалізації. Так, один фз діячів української еміграції Я. Оршан, оцінюючи вплив драгоманівських ідей на українську політичну думку та деякі історичні події, зазначає,

що «роля цієї людини в історії української політичної думки підлягала за останні часи такій основній ревізії, що нині Драгоманов уважається тим, хто найбільше причинився до невдачі української революції 1917–1921 р.р. й підготував наступ большевицької Росії на Україну» [13, с. 11].

Жорстко висловився також Д. Донцов, оцінюючи позицію і дії соціалістичних лідерів УНР та М. Драгоманова як їх ідейного натхненника. У статті «Драгоманов і ми», говорячи про їх підхід до визначення пріоритетності національного та соціального визволення, він відзначав: «Він не бачив простої правди, що «забезпечення мас народа» чужою владою в остаточнім рахунку все вийде на некористь сим же масам, як, наприклад, зламання політичних привілеїв козацтва Москвою (яке «угнітало народ»), що скінчилося запровадженням кріпацтва. Бо се «забезпечення мас народа» немислиме без того, аби в його руки не перейшла і політична влада, а на се ніколи не годиться та чужа сила, яка це «забезпечення» приносить, – навіть тоді, коли сією силою є пролетаріят, як про се свідчить приклад російсько-українських відносин останніх років. У практичній політиці такі ідеї є катастрофальні. Хто підпорядковує політичні інтереси нації соціальним інтересам верстви, той завше жертвуватиме першими за сочевичну юшку «соціальної революції» або «визволення працюючих», принесене на чужих багнетях, і які вже через те саме є замаскованою формою нового грядучого рабства» [10].

Ще різкіше оцінює вплив ідей М. Драгоманова на хід революції 1917–1921 рр. К. Подольнин, який у книзі «3 минулих літ» писав: «Не лише в очах українських «шовіністів», але й в очах московських та москвофільських адораторів, був Драгоманов ідеологом «єднання руссаго народа», політичного і культурного. Він дивився на український нарід, і то навіть поза межами тодішнього балтицько-большевицького райху, як політично-культурного сателіта Московщини, супроти якої поручав усякого роду любов та пошану. Нема чого дивуватись, що лишився він по цей день улюбленим божком наших інтернаціоналістів та інших сторонників «братерства» між народами» [14, с. 100]. Початки ж цієї критики можна знайти в роботах сучасників М. Драгоманова, зокрема одного з його учнів і близьких соратників І. Франка.

На захист честі великого сина українського народу і вимагаючи об'єктивнішої оцінки його ідей одним із перших став Ю. Охрімівич, який писав про те, що «не може бути двох думок про політичний характер драгоманівського розуміння українства. Зробити українство рухом політичним, переконати сучасників і нащадків, що тільки шляхом політичної боротьби український нарід може здобути собі національне визволення було головною метою діяльності Драгоманова. «Політичність» Драгоманова заключається не тільки, як думає дехто, в постуляті

соціально-економічної політики, але й у домаганні політичного характеру для всякої національної емансипації. Лише стоячи на становищі політичного націоналізму, в кращому значінні цього слова, міг Драгоманів робити закиди Костомарову, Желябову і іншим за те, що не формували ясно своїх національно-політичних ідеалів» [6, с. 106].

Подібну ж позицію в оцінці теоретико-політичної спадщини М. Драгоманова займав і один із класиків сучасної західної соціології, що вважав себе його учнем в національному питанні, М. Вебер, який вважав, що вченому вдалося досить вдало поєднати в своїй соціально-політичній концепції ідеї соціального і національного визволення. Саме це поєднання робило М. Драгоманова цікавим для тогочасної європейської науки, європейських визвольних рухів: «Велика сила Драгоманова полягає в синтезі економічних і національних ідеалів та в ясному усвідомленні того, що є можливим відповідно до етнографічних умов Росії й сучасних економічних обставин» [15, с. 338].

Сучасний український дослідник драгоманівської політико-теоретичної спадщини А. Круглашов, наголошує: «Драгоманова вигідно відрізняє те, що він намагався не відкладати реалізацію своїх політичних проектів «на потім», у невідоме «колись». Прагнення до практичних, відчутних результатів, його прагматизм, котрий критично чи з повагою відзначають дослідники, і становить особливість драгомановського теоретичного аналізу політичної дійсності, його виразну рису як теоретика і ідеолога» [16, с. 13].

Висновки. Українська справа, з позиції М. Драгоманова, полягала в звільненні не просто України, відтворенні її державно-політичної самостійності, а у свободі, в усіх її виявах, представників тих соціальних верств, що репрезентували українську націю, зберегли вірність мові і національним традиціям, в першу чергу – українського селянства.

Дискусії, що продовжуються навколо теоретико-політичної спадщини М. Драгоманова, свідчать про те, що його ідеї не втратили своєї актуальності, а їх творче осмислення сприятиме не лише розвитку вітчизняної політологічної науки, а й становленню модерної української нації, зрілості політичної культури суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Драгоманов М.П. Переднє слово до «Громади». *Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками*. Прага–Нью-Йорк, 1937.
2. Франко І. Галицьке українофільство. *Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т. 46*. Київ, 1985. Кн. 1.
3. Драгоманов М.П. Пропащий час. Українці під московським царством (1654–1876). *Драгоманов М.П. Вибране*. Київ, 1991.
4. Петлюра С. Драгоманов про українське питання. *Петлюра С. Статті, листи, документи*. Т. II. Нью-Йорк, 1979.

5. Драгоманов М.П. Неправда – не просвіта. *Літературно-критичні праці: У 2 т.* Київ, 1970. Т. 2.
6. Охрімович Ю. Розвиток української національно-політичної думки. Нью-Йорк, 1965.
7. Драгоманов М.П. Література російська, великоруська, українська і галицька. *Літературно-критичні праці: У 2 т.* Київ, 1970. Т. 1.
8. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну. *Літературно-критичні праці: У 2 т.* Київ, 1970. Т. 1.
9. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу. *Драгоманов М.П. Вибране*. Київ, 1991.
10. Дмитро Донцов. Вибрані твори. Т. 10. Твори різних періодів: ДРАГОМАНОВ І МИ. URL: dontsovnich.com.ua.
11. Довгич В.А. Українська ідея в політичній теорії М. Драгоманова. Київ, 1991.
12. Драгоманов М.П. Програма. *Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками*. Прага–Нью-Йорк, 1937.
13. Оршан Я. Розвиток української політичної думки за сто літ. Лондон, 1938.
14. Подолянин К. З минулих літ. Лондон, 1954.
15. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик. *Історичні есе*. В 2 т. Т.1 / пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. Київ, 1994.
16. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці, 2000.

REFERENCES:

1. Dragomanov M.P. (1937) Perednje slovo do «Gromady». *Vybrani tvory. Zbirka politychnyh tvoriv z prymitkamy*. Praga–Nju-Jork.
2. Franko I. (1985) *Galycke ukrai'nofil'stvo*. Franko I. *Zibrannja tvoriv: U 50 t. T.46*. Kyiv. Kn. 1.
3. Dragomanov M.P. (1991) *Propashhyj chas. Ukrainci pid moskovskym carstvom (1654-1876)*. Dragomanov M.P. *Vybrane*. Kyiv.
4. Petljura S. (1979) *Dragomanov pro ukrainske pytannja*. Petljura S. *Statti, lysty, dokumenty*. T. II. N'ju-Jork.
5. Dragomanov M.P. (1970) *Nepravda – ne prosvita*. *Literaturno-krytychni praci: U 2 t. Kyi'v. T.2*.
6. Ohrimovych Ju. (1965) *Rozvytok ukrainskoj nacionalno-politychnoi dumky*. Nju-Jork.
7. Dragomanov M.P. (1970) *Literatura rosij's'ka, velykorus'ka, ukrai'ns'ka i galyc'ka*. *Literaturno-krytychni praci: U 2 t. – Kyiv. T.1*.
8. Dragomanov M.P. (1970) *Lysty na Naddniprojans'ku Ukrainu*. *Literaturno-krytychni praci: U 2 t. Kyi'v. T.1*.
9. Dragomanov M.P. (1991) *Chudacki dumky pro ukrainsku nacionalnu spravu*. Dragomanov M.P. *Vybrane*. Kyiv.
10. Dmytro Doncov. *Vybrani tvory*. T. 10. *Tvory riznyh periodiv: DRAGOMANOV I MY*. URL: dontsovnich.com.ua
11. Dovgych V.A. (1991) *Ukrainska ideja v politychnij teorii* M. Dragomanova. Kyiv.
12. Dragomanov M.P. (1937) *Programa*. *Vybrani tvory. Zbirka politychnyh tvoriv z prymitkamy*. – Praga–Nju-Jork.
13. Orshan Ja. (1938) *Rozvytok ukrainskoj politychnoi dumky za sto lit*. London.
14. Podoljanyn K. (1954) *Z mynulih lit*. London.

15. Lysjak-Rudnyckyj I. (1994) Dragomanov jak politychnyj teoretyk. Istorychni ese. V 2 t. T.1. / Per. z angl. U.Gavryshkiv, Ja.Grycaka. Kyi'v.

16. Kruglashov A. (2000) Drama intelektualna: politychni idei' Myhajla Dragomanova. Chernivci.

Ethnic and social aspects in M. Drahomanov's views on the formation of national identity

Honcharuk Valerii Petrovich

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science
Taras Shevchenko National
University of Kyiv
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine

Saltovsky Oleksandr Ivanovych

Doctor of Political Science, Professor,
Professor of the Department
of Political Science
Taras Shevchenko National
University of Kyiv
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine

Investigated here are the peculiarities of the interpretation of the Ukrainians' national identity social and ethnic components' in the political theory of the prominent scientist and public figure Mykhaylo Drahomanov, whose ideas had a strong influence on the political discourse not only in Ukraine and Russia, but throughout Europe. In order to reveal this problem, the author of the article examines the philosopher's interpretation of such a specific feature of the Ukrainians as the loss of political elite and also the elite status of the society, liberalism as the basis of its socio-political theory, the impact of his views on the nature and the results of the Ukrainian Revolution of 1917=1921. It is also defined the scientists' analysis of the history of the people as a basis for developing projects for the future of the country. For M. Drahomanov any manifestations of national exclusivity, attempts to solve the "Ukrainian question" outside the framework of social emancipation, especially the working strata of society, are unacceptable. It is emphasized that for the philosopher the educated strata of the Ukrainian society, the intelligence, had to become the leaders of progressive ideas of social and national liberation, national identity. Attention is paid to the fact that for M. Drahomanov the idea of ethnic nationalism is acceptable for enslaved peoples at the stage of their struggle against violence and restrictions on the national grounds by the elite of politically dominant nations. At the same time the national state is not the goal of the Ukrainian movement for the philosopher, as his understanding of the meaning of the world political process implies the transition of mankind to stateless existence and the ability to satisfy the national and cultural needs of the individuals without obligatory gaining independence by all nations. Drahomanov's ideas about the social and ethnic components of national self-identification had a significant impact on the formation of the modern Ukrainian nation, the position of the political leaders of the Ukrainian People's Republic and provoked lively discussions in assessing its consequences and causes of the defeat.

Key words: M. Drahomanov, ethnic, social, national identity, people.